

КОНЦЕПТ *ВОДОХРЕЩЕ* У РЕЛІГІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Наталія Плотнікова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Розглянуто вербальне вираження концепту *Водохреще*, що передбачає залучення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної системи людини з енциклопедичних, культурологічних, етимологічних, тлумачних і церковних словників (культурологічний аспект) і визначення особливостей його репрезентації в мові (семантичний аспект).

Ключові слова: концепт, релігійна картина світу, компонентний аналіз, архісема, етнографічні синоніми.

Проблема формування іншомовної комунікативної компетенції стає першочерговим завданням усіх навчальних закладів України, оскільки в іншомовному міжкультурному спілкуванні велику роль відіграє усвідомлення особливостей культури, віри, світогляду співрозмовника – носія мови. Успішність комунікативної взаємодії співрозмовників залежить від культурно зумовленої взаємної комунікативної компетенції учасників мовленнєвого акту, тобто від балансу між спільним та відмінним у процесах їхнього сприйняття, ціннісних орієнтаціях та символічних системах. Необхідною умовою реалізації будь-якого комунікативного акту має бути обопільне знання реалії як тим, хто говорить, так і тим, хто слухає, знання, яке є основою мовного спілкування. На сучасному етапі серед особливостей навчального процесу важливе місце посідає вивчення української культури, історії, етнографії як засобів формування комунікативної компетенції, і не лише іноземців, а навіть українців, оскільки окремі факти культури та історії замовчували протягом багатьох років.

Невід'ємним компонентом української культури, історії та етнографії є народні звичаї і обряди, які з прийняттям християнства стали змінюватися на нові, хоча риси язичницького світогляду ще довго жили в народі. Впровадження християнства зумовило появу в культурі та мові нових реалій, створених шляхом поєднання язичництва з християнською мораллю і релігійно-християнською етикою. Вивчення цих реалій, репрезентованих у мові міфологічно-релігійною лексикою, пожвавилось під час святкування 1000-ліття хрещення Руси-України. Однією з таких реалій є концепт *Водохреще*, який і становить об'єкт цієї розвідки.

Дослідники різдвяно-новорічної обрядовості, видатні науковці XIX–XX ст., зокрема О. Афанасьєв-Чужбинський, І. Беньковський, О. Воропай, М. Грушевський, С. Клименко, О. Курочкін, І. Огієнко, І. Сахаров, В. Скурагівський, Н. Степанов, П. Чужбинський, звернули увагу на обряди, присвячені святу *Водохреща*; найдетальніший опис цього свята та обрядів, пов'язаних із ним, відтворено у праці С. Смірнова. Утім, власне лінгвістичний аналіз лексем, що репрезентують концепт *Водохреще*, містить лише робота І. Бочарової, оскільки релігійна лексика, як і релігійні концепти, дуже рідко стають предметом окремих досліджень.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю опису концепту *Водохреще* з позицій нової лінгвістичної парадигми, яка репрезентує новий лінгвокультурологічний напрям у лінгвістиці.

Мета статті – комплексний аналіз особливостей мовного вираження концепту *Водохреще*, що передбачає вивчення засобів мовного втілення зазначеного концепту в семантико-культурологічному аспекті.

У науковій літературі описано різні типи концептів, а спробу їх класифікувати робило багато науковців, зокрема О. Бабушкін, В. Івашенко, Ж. Краснобаєва-Чорна, З. Попова, О. Селіванова, Ю. Смірнова, Й. Стернін, О. Цапок. Послугуючись класифікацією О. Селіванової, з позиції суб'єкта концептуалізації виділяємо загальні (універсальні), етноконцепти, групові й ідіоконцепти [14: 258]. Згідно з цією класифікацією, *Водохреще* є універсальним концептом, який фіксує загальний культурний досвід слов'янських народів.

Відповідно до картин світу, а також залученої інформації виокремлюють концепти найвні, міфологічні, наукові, повсякденні, гносеологічні і т. д. (С. Аскольдов, Н. Арутюнова, А. Баранов, Т. Радзієвська, Ю. Степанов та ін.) [31: 6]. Концепт *Водохреще* є релігійним концептом, оскільки входить до релігійної картини світу. Під релігійною картиною світу розуміємо вироблене багатовіковим досвідом народу вербальне та невербальне зображення всього наявного цілісного і багаточасткового світу, який репрезентує людину, її матеріальне і духовне життя і все те, що її оточує, та спирається на релігійний світогляд людини, основою якого є віра.

З урахуванням параметрів об'єкта концептуалізації виокремлюють антропоконцепти, натурфакти, артефакти, концепти-архетипи, ідеологічні, емоційні культурні концепти [14: 258]. До останніх належить концепт *Водохреще*. Отже, в роботі розглядаємо свято Водохреще як концепт української культури, зокрема як універсальний культурний концепт релігійної картини світу.

Згідно з культурологічною теорією Ю. Степанова, „концепт має складну структуру: з одного боку, до неї належить усе те, що притаманне будові поняття; з іншого боку, до структури концепту входить усе те, що робить його фактом культури, – вихідна форма (етимологія), стисла історія, сучасні асоціації, оцінки” [28: 41]. Отже, універсальний культурний релігійний концепт *Водохреще* має два складники – поняттєвий і культурний.

Дослідження поняттєвого складника здійснюють шляхом компонентного аналізу, спираючись на лексичні значення, зафіксовані у лексикографічних словниках. Основними мовними репрезентантами концепту *Водохреще* є *Хрещення*, *Водохреще*, *Богоявлення*, *Йордань*, *Водосвяття*.

Розглянемо лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) слова *Хрещення*. Основні значення цієї лексеми збігаються у більшості словників української та російської мов, тому визначаємо їх як такі лексико-семантичні варіанти:

- 1) *християнське таїнство прилучення до церкви* [4: Т. 2: 192], *яке відправляється над новонародженими, а також над дорослими на знак прилучення їх до християнської церкви* [18: 128; 3: 1572; 29: 1513; 23: Т. 11: 143], *що полягає в омитті тіла водою, освяченою священнослужителем* [16: 941] *через триразове занурення у воду* [16: 941; 20: 221; 17: 2841] (ЛСВ 1);
- 2) *одне з головних (дванадцятих) свят у православних християн* [29: 1513;

- 7: 737], встановлене у пам'ять про хрещення Ісуса Христа [4: Т. 2: 192; 19, т. 5: 1645] від Іоанна Хрестителя [16: 941] в ріці Йордан [17: 2842], що також має назву Богоявлення [17: 2842; 20: 221; 22: Т. 4: 414] та відзначається 6 січня [19, т. 5: 1645; 7: 737; 17: 2842] (19 січня за н. ст.) церемонією освячення води [7: 737] (**ЛСВ 2**);
- 3) дія за значенням дієслова *хреститись* (про хресне знамення) [17: 2842; 11: 306; 7: 737; 19: Т. 5: 1645] – такий лексико-семантичний варіант зафіксовано лише в словниках російської мови (**ЛСВ 3**);
- 4) *перше випробування в якійсь справі* [18: 128; 7: 737; 3: 1572; 23: Т. 11: 143; 19: Т. 5: 1645] – уживається лише у словниках ХХ ст. з позначкою „переносне значення”, а у словнику Т. Єфремової виділено як окремий лексико-семантичний варіант (**ЛСВ 4**).

Отже, у ХХ ст. лексема *Хрещення* збагачується новими лексико-семантичними варіантами (ЛСВ 3 та ЛСВ 4), які стають загальноновживаними та розширюють семантичну структуру слова, сучасний вигляд якої відтворено в таблиці 1, де подано й сукупність сем, властивих кожному ЛСВ.

Таблиця 1

Семантична структура слова *Хрещення*

	ЛСВ	Сем
1.	Одне зі семи таїнств церкви, що відправляють над новонародженими, іноді над дорослими, який полягає в омитті тіла водою, освяченою священнослужителем, при якому через триразове занурення у воду та при інших відомих обрядах віруючий стає членом християнської церкви.	1) одне із семи таїнств церкви; 2) одне із таїнств церкви, що відправляють над новонародженими; 3) омиття тіла водою освяченою священнослужителем; 4) триразове занурення віруючого у воду; 5) прийняття віруючого до членів християнської церкви.
2.	Церковне свято 6 січня, встановлене у пам'ять про хрещення Ісуса Христа від Іоанна Хрестителя у ріці Йордан, що також має назву Богоявлення та відзначається віруючими 6 січня (19 січня) церемонією освячення води.	1) спомин про хрещення Ісуса Христа; 2) церковне свято на пам'ять про хрещення Ісуса Христа від Іоанна Хрестителя у ріці Йордан; 3) богоявлення; 4) церемонія освячення води.
3.	Дія за значенням дієслова <i>хреститися</i> у 2-му значенні (про хресне знамення).	1) процес виконання хресного знамення.
4.	Перше випробування в якійсь справі.	1) перше випробування у чомусь.

Лінгвістичний аспект дослідження концепту передбачає розгляд усіх синонімічних назв концепту, оскільки світогляд мовця може відображати те саме поняття по-різному і називати його різними словами. Тому проаналізуємо й інші номінації концепту.

Лексема *Богоявлення* містить такі лексико-семантичні варіанти:

1) *явлення Бога на землі людині* [25: 137; 4: Т. 1: 105] – його фіксують лише словники ХІХ ст. Отже, цей варіант належить до архаїчних лексико-семантичних варіантів (**ЛСВ 1**);

2) *свято св. Хрещення 6 січня* [26: 23]; *Хрещення, Йордань, водокресці, свято на спомин хрещення Господа нашого Ісуса Христа, 6 січня* [4: Т. 2: 192]; *одне з хрести-*

янських свят, те саме, що Хрещення [29: 163] (ЛСВ 2) – у словнику Д. Ушакова використовується лише цей ЛСВ лексеми *Богоявлення*, і цей словник останній у XX ст., в якому цю лексему вживають взагалі. Можливо, архаїзація цієї лексеми пов'язана із забороною за часів радянської влади лексеми Бог, що входить до складу слова *Богоявлення*, або із сумнівною факту Божого явлення на ріці Йордан. Семантичну структуру архаїчної лексеми *Богоявлення* подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Семантична структура слова *Богоявлення*

	ЛСВ	Семи
1.	Явлення Бога на землі людині.	1) явлення Бога на землі; 2) явлення Бога людині.
2.	Хрещення, Йордань, водохрещі, свято пам'яті хрещення Господа нашого Ісуса Христа 6 січня.	1) спомин про хрещення Ісуса Христа; 2) свято пам'яті про хрещення Ісуса Христа.

Лексико-семантичні варіанти лексеми *Водохреще* мають такий вигляд:

1) *Водосвяття, Хрещення, Богоявлення, 6 січня* [4: Т. 1: 220]; *свято Богоявлення* [25: 278]; *Водохрещі, церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа* [3: 199; 23, т. 1: 722] (ЛСВ 1);

2) *хрещенські морози, стужа у цей час* [4: Т. 1: 220] (ЛСВ 2) – цей ЛСВ виділяє тільки В. Даль. Оскільки його більше не фіксує жоден словник, то належить до архаїчних лексико-семантичних варіантів.

Цікавим фактом є те, що лексема *Водохреще* з кінця XIX ст. вживається лише в українських словниках, у російській мові її змінює лексема *Хрещення*, що, можливо, пов'язано з усученням довгої офіційно-церковної назви свята *Хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа*. Семантичну структуру лексеми *Водохреще* репрезентує таблиця 3.

Таблиця 3

Семантична структура слова *Водохреще*

	ЛСВ	Семи
1.	Церковне свято на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа. Водосвячення, хрещення, богоявлення, 6 січня.	1) спомин про хрещення Ісуса Христа; 2) церковне свято на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа; 3) богоявлення; 4) освячення води.
2.	Хрещенські морози, стужа у цей час.	1) холодна пора року.

Розглянемо лексико-семантичні варіанти слова *Йордань*:

1) *місце на кризі та проруб для водосвяття на Хрещення* [4: Т. 2: 68]; або *ополонка, що її вирубують у кризі для освячення води під час свята Водохрещі* [3: 511]; або *місце на ріці, де відбувається освячення води та відзначаються деякі інші церковні свята [за назвою ріки Йордань, у якій, за євангельською легендою хрестився Ісус Христос]* [29: 1223; 11: 250]; *приспособане для церковного обряду освячення води місце на ріці, озері, ставку* [7: 605; 19: Т. 5: 421] (ЛСВ 1) – оскільки кожен лексико-семантичний варіант містить несуттєві розбіжності наводимо їх усі;

2) *ріка Йордан* [22: Т. 2: 201] (ЛСВ 2) – цей ЛСВ виділяє тільки Б. Грінченко, що є

дуже дивним, оскільки сама ріка як реалія не зникла, а її назва дала номінацію іншим реаліям, розширивши тим самим семантичну структуру слова;

3) діал. *Проруб взагалі; котловина, вид колодязя біля болота, звідки тече струмок* [4: Т. 2: 68] (**ЛСВ 3**) – цей ЛСВ містить лише словник В. Даля, з позначкою про діалектне використання цього слова.

Отже, в сучасній українській мові семантична структура слова *Йордань* звукується через зникнення останніх двох лексико-семантичних варіантів (ЛСВ 2 та ЛСВ 3). У таблиці 4 репрезентовано сукупність сем усіх лексико-семантичних варіантів.

Таблиця 4

Семантична структура слова *Йордань*

	ЛСВ	Семи
1.	Ріка Йордань.	1) ріка Йордань.
2.	Місце на ріці, де проводиться освячення води, відзначаються деякі церковні свята [за назвою ріки Йордань, у якій, згідно з євангельською легендою, хрестився Ісус Христос].	1) місце на ріці для водосвяття; 2) місце на ріці, де відзначаються деякі церковні свята; 3) назва ріки Йордань; 4) місце хрещення Ісуса Христа; 5) спомин про хрещення Ісуса Христа.
3.	Проруб взагалі; котловина, вид колодязя біля болота, звідки тече струмок.	1) проруб; 2) котловина; 3) колодязь біля болота; 4) звідки тече струмок.

Лексико-семантичні варіанти слова *Водосвяття* мають такий вигляд:

1) *освячення води* [22, т. 1: 247] *за церковним обрядом* [4: Т. 1: 222; 29 : 328; 23: Т. 1: 722; 19: Т. 2: 518; 7: 195; 3: 198] (**ЛСВ 1**);

2) *те саме, що Водохреще* [23, т. 1: 722; 3 : 198] – таке значення подають лише два словники, в яких *Водохреще* є однозначним словом і позначає *церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа* [23: Т. 1: 722; 3: 198] (**ЛСВ 2**).

Попри те, що ця номінація найменш уживана, вона зберігає свої ЛСВ і кількість сем у сучасній українській мові, які репрезентує таблиця 5.

Таблиця 5

Семантична структура слова *Водосвяття*

	ЛСВ	Семи
1.	Церковний обряд освячення води.	1) освячення води.
2.	Те саме, що Водохреще – церковне свято 19 січня на спомин євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа.	1) спомин про хрещення Ісуса Христа; 2) церковне свято на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа.

Розглядаючи сукупність сем у таблицях 1–5, особливу увагу приділяємо семам тих ЛСВ, які прямо стосуються концепту *Водохреще*, а саме містять значення „свято хрещення Ісуса Христа” та похідні від нього значення, мотивація яких є суто біблійною. Це такі семи: ’спомин про хрещення Ісуса Христа’, ’церковне свято на пам'ять про хрещення Ісуса Христа від Іоанна Хрестителя у ріці Йордан’, ’богоявлення’, ’це-

ремонія освячення води', 'місце хрещення Ісуса Христа', 'місце на ріці, де відзначаються деякі церковні свята'. Релігійна забарвленість цих сем підтверджує гіпотезу про те, що концепт *Водохреще* є релігійним концептом і функціонує в релігійній картині світу.

Перейдемо до культурного складника концепту, який має три пласти – етимологічний, історичний та актуальний, що охоплюють сукупність діахронічно перемінних та сталих семантичних характеристик і способів вербалізації [12: 4].

Актуальний пласт універсального культурного релігійного концепту *Водохреще* репрезентують синоніми *Водохреще: Водохрещі, Водохрестя, Йордан* [21: 297]. Втім, у різних регіонах України побутують й інші назви: *Водохрещца, Водохрища, Водохрищі, Водохрещення, Богоявлення, Хрещення (Господнє), Водосвяття, Йордан, Іордан, Єрдань, Ордан, Ордань, Ардан, Іван Хреститель*, які можна трактувати як етнографічні синоніми. Етнографічні синоніми тут розуміємо як розбіжні за звучанням і написанням лексеми того самого частиномовного статусу або одиниці переважно того самого мовного рівня з близькими чи тотожними значеннями, які фіксують досвід певного етносу.

Погоджуючись з І. Бочаровою, зазначимо, що специфічна відмінність між офіційно-церковними назвами свят та їхніми народними еквівалентами полягає в тому, що перші „отримували церковні найменування здебільшого за назвою головної дії свята”, а основою побутової номінації свят „ставала атрибутика події” [2: 50–51]. Так, синонімічна назва *Богоявлення* пов'язана з легендою про явлення Бога під час хрещення Ісуса Христа. Ця назва є архаїчною (словники ХХ ст. її не фіксують), вона трапляється лише в церковній літературі.

Поодиноке регіональне використання властиве й назвам *Хрещення (Господнє)* та *Іван Хреститель*, перша з яких утворилась шляхом скорочення офіційно-церковної назви, а друга є даниною біблійній легенді про хрещення Ісуса Іоанном Хрестителем.

Деякі компоненти синонімічних назв концепту *Водохреще* репрезентують фонетичні, морфологічні, словотвірні варіанти чи їхні комбінації, напр.: заміна голосного звука [e] на [и] залежно від місцевості (*Водохрещі – Водохрищі*); варіативність флексії (*Водохреще – Водохрещца*); заміна однини множиною (*Водохреще – Водохрещі*); утворення синонімічних дериватів (*Водохреще – Водохрещення*).

Основою для назви *Водосвяття* став церковний ритуал, що проводився цього дня: „Водосвяття – церковний обряд освячення води” [23: Т. 1: 722]. Основою для народної номінації стало також місце проведення обряду – ріка Йордан, на якій, за Біблією, відбулося хрещення перших християн та Ісуса Христа. Народна назва свята *Йордан* має велику кількість фонетичних варіантів, утворених шляхом усичення початкового приголосного (*Йордан – Ордан*); чергуванням твердих і м'яких фонем (*Ордан – Ордань*); позиційним чергуванням (*Йордан – Іордан*); наближенням у деяких місцевостях одного голосного до іншого (*Ордан – Ардан*). Деякі з утворених синонімів з плином часу розвинули самостійні значення, напр.: *Йордань* „ополонка, що її вирубують у кризі для освячення води під час свята Водохреще” [3 : 511]; *Ордань* „зображення хреста, яке роблять на свято Богоявлення Господня” [22, т. 3: 62]; *Єрдань* „посудина для очисної води і для води взагалі” [25: 830]. Робимо висновок, що кожен з зазначених синонімів має суто біблійну мотивацію.

Проаналізувавши синоніми до слова *Водохреще* та не враховуючи їхніх фоне-

тичних варіантів, констатуємо наявність в українській мові для вираження концепту **Водохреще** синонімічного ряду *Водохреще – Водосвяття – Хрещення – Йордань – Богоявлення*, який ширший за синонімічний ряд, репрезентований словником синонімів української мови [21: 297]. Належність цих лексем до одного синонімічного ряду доводить спільна архісема 'спомин про хрещення Ісуса Христа' та інтегральні семи, тобто ті елементи значення слів, які є спільними, зокрема, сема 'свято на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа' для лексем *Хрещення, Богоявлення, Водохреще, Водосвяття*. Безперечно, будь-який синонімічний ряд мусить мати домінанту, яка містить найменшу кількість диференціальних ознак, тобто є найбільш простою семантичною структурою. У словниках домінантою цього ряду є слово *Водохреще* зі значенням „церковне свято на спомин про хрещення Ісуса Христа”. Проаналізувавши всі лексеми цього синонімічного ряду, робимо висновок, що домінантою мала б бути лексема *Водосвяття*. Проте, оскільки домінанта має містити найголовніші семи та виражати основне значення синонімічного ряду (що краще відбито у лексемі *Водохреще* – Ісуса у цей день хрестили водою, а не святити воду), то все ж таки визнаємо лексему *Водохреще* за домінанту цього синонімічного ряду. Цей факт пояснює й обрання її за назву концепту.

В етимологічному словнику української мови зазначено, що „форма *водохрещі* утворена з основ іменника *вода* і дієслова *хрестити*” [6: Т. 1: 415]. Щодо іменника *вода*, то це слово має цілком прозору етимологію: укр., блр., болг., серб.-хорв. *вода* „вода”; словен., чеськ., слвц. *voda* „вода”; польськ. *woda* „вода”; лит. *vandux* „вода”; лат. *unda* „волна” [30: Т. 1: 330]. Дієслово *хрестити*, на думку А. Преображенського, так само, як і російські слова *крестить, водокрещение* та українське *водохрещі*, походять від іменника *кресть* [13: 383]. Це підтверджують й інші етимологічні словники: р. *крест*, др. *крѣсть*, слвц. *krst*, болг. *крѣст* „хрест”; чеськ. *kuest*, польськ. [krzest] *chrzest*, словен. *kast* „хрещення” [30: Т. 2: 374; 32: 442–443; 6: Т. 3: 86]. Цікавим є той факт, що в чеській, польській та словенській мовах слово *хрест* має значення *хрещення*, яке пізніше розвинулось і в українській мові. Утім, спочатку **крѣсть* означало „Христос” та було раннім запозиченням з давньої німецької мови (*krist: christ*). До давньої німецької мови слово потрапило з латини (*Christus* „Христос”) через грецьку [32: 443].

Ймовірно, на слов'янському мовному ґрунті розвинулось значення „розп'яття”, звідки й виникає значення „хрест” (це припущення М. Фасмера, яке в етимологічному словнику української мови позиціонується як доведений факт) [30: Т. 2: 374; 6: Т. 3: 86]. З огляду на етимологічні словники робимо висновок, що підґрунтя для вербального вираження концепту **Водохреще** закладено лексемами *вода* та *Христос*, що пов'язано з євангельською легендою про хрещення Ісуса Христа. Дещо іншу думку висловлює Н. Степанов, який пояснює назву свята „сукупністю двох освячень води: перше напередодні свята у храмі, друге у день Водохреща – на ріці або озері” [27: 17]. З ним погоджується С. Смірнов, який зазначає, що „внаслідок церковного обряду освячення води, який у давнину мав назву Водокрещи, потім Водокрестіє, Водокрещення, назва перейшла й на саме свято хрещення” [Цит за: 24: 1]. Наявність у слові *Водохреще* основи *хрест* робить безперечним той факт, що етимологія концепту **Водохреще** є суто біблійною.

Історичний пласт універсального культурного релігійного концепту **Водохреще** у цій роботі розглядаємо на матеріалах етнографічних джерел, а також енциклопедичних, культурологічних і тлумачних словників.

Свято *Водохреще* (повна офіційно-церковна назва *Хрещення Господа Бога і Спаси нашого Ісуса Христа*), що припадає на 19 (6) січня є заключним святом у низці зимових свят. Підтвердження знаходимо в енциклопедії сучасної України: „Водохреще – релігійне свято, що завершує різдвяно-новорічну обрядовість” [5: 15]. Як справедливо твердить С. Килимник, „яку назву носило це свято ... в дохристиянську добу, до нас, на жаль, не дійшло”, так само як і те, „який зміст вкладали наші пращури у це свято” [9: 145]. Тому стосовно походження свята Водохреще існує кілька думок. Одні дослідники, зокрема О. Воропай, вважають, що Водохреще – „це чисто християнський звичай, що прийшов до нас в Україну із християнством і зайняв одне з найпочесніших місць серед традиційних свят нашого народу” [15: 34]. Натомість Н. Степанов зазначає, що „наші пращури у ті часи, коли вони були язичниками, обожнювали стихію, ті сили природи, які могли принести велику користь або завдати шкоди” [27: 17]. До того ж, пише О. Афанасєв, „з поверненням сонця на літо, виникала думка про визволення земних та небесних джерел від зимового сну, про перетворення мертвих вод у живі потоки, що несуть землі оновлення та силу родючості” [1: 750]. Дотримуючись схожої думки, С. Килимник стверджує, що „це свято присвячене очистителю і святителю давнини – воді, вигнанню зими та вшануванню і прискоренню приходу весни” [9: 148]. Сучасні дослідники М. Лановик і З. Лановик, спираючись на роботи О. Шокало, вважають, що свято Водохреще було пов’язане з культом води та поклонінням Дані, про що свідчить його народна назва *Йордана*, або *Ярдань – Ярило – водосвят*, *Ордань – Орове дання*, тобто „осончення води” [10: 112]. Не погоджуючись з поясненням назви свята, яке пропонують ці автори, вважаємо, що О. Афанасєв, С. Килимник та Н. Степанов справедливо припускають існування язичницького зимового свята на честь води (відомості про яке, на жаль, втрачені), звідки „вшанування води як добродійної сили природи, перейшло на пізніший час та під впливом християнства поєдналось з релігійним спогадом про найвеличнішу християнську подію, що відбулась у святій Землі, на святій ріці „йорданській” [27: 17]. Християнство спочатку боролось з цим вшануванням води, але „не змогло його перемогти і вкінці прийняло й освятило його” [8: 47].

Розвиток концепту *Водохреще* у діячності дають змогу простежити літописи та тлумачні словники, що фіксують, як у зв’язку зі змінами суспільної свідомості під впливом політики та ідеології змінюється зміст цього концепту.

Першу письмову згадку про Водохреще як календарну назву свята містить Іпатіївський літопис під 1148 р.: „... и ведена бысть изъ Новагорода (дочь князя Святослава Ольговича за Романа) въ недѣлю по Водохрещахъ. Мѣсяца генваря въ 9 день” [Цит. за: 24: 1]. У тлумачних словниках XVIII – середини XIX ст. зафіксовано таку дефініцію: „Хрещення (у 2 знач.) – церковне свято, що має назву Богоявлення” [25: 1350; 20: 221; 16: 941].

Вже у словниках кінця XIX – початку XX ст. назва Богоявлення, що, як зазначалось, була пов’язана з біблійною легендою про явлення Бога під час хрещення Ісуса Христа, втрачає актуальність та відходить на другий план. Нові дефініції мають такий вигляд: „Хрещення – церковне свято на спомин хрещення Ісуса Христа; Богоявлення” [4, т. 2: 192; 17: 2842]. У цих словниках хрещення Ісуса Христа постає як подія важливіша за явлення Бога. Винятком є словник Б. Грінченка, який, ймовірно, спирається на дані попередніх словників [22, т. 1: 247]. Останній спомин про Богоявлення містить

словник Д. Ушакова, який указує на тотожність Богоявлення і Хрещення та подає однакові визначення: „Одне з християнських свят” [29: 163, 1513].

По-іншому відображено концепт *Водохреще* у словниках радянського періоду: „Водохреще – церковне свято на пам’ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа” [23: Т. 1: 722; 19, т. 5: 1645]. Слово *легенда* містить модальність недостовірності, завдяки чому викликає сумнів хрещення Ісуса Христа, а отже, й доцільність самого свята, що повністю відповідає атеїстичній ідеології тих часів.

Реактуалізація релігійних концептів спостерігається з 90-х років ХХ ст., що відбивається й у словниках: „Хрещення – зимове церковне свято хрещення Христа” [11: 306]; „одне з церковних свят” [18: 128]. Сучасні дефініції позбавлені модальності недостовірності, що вочевидь пов’язано з посиленням уваги до релігії та з переосмисленням її цінностей.

Цікавим є і той факт, що *Хрещення* як свято, яке завжди у словниках позиціонувалось як ЛСВ 2, сьогодні відходить на третє місце [18: 128; 11: 306], а у тлумачно-словотвірному словнику Т. Єфремової взагалі подане як окреме значення: „Хрещення – одне з дванадесятих православних свят, що відзначається віруючими 6 січня (19 січня) церемонією освячення води” [7: 737]. Отже, вивчення концепту *Водохреще* в діячорнії дало змогу зафіксувати незначну зміну в значенні цього концепту, що відбулася протягом століть, а також майже повне повернення останнім часом до первісного значення. Також варто зазначити, що в ході дослідження концепту *Водохреще* виокремились концепт-архетип *Вода* та концепт-символ *Хрест*, які потребують окремого дослідження.

Безперечно, результати комплексного аналізу концепту *Водохреще*, отримані за допомогою компонентного, етимологічного та історико-культурологічного методів в синхронії та діячорнії, дають змогу зробити висновок, що концепт *Водохреще*, можливо, первісно був запозиченим, проте в процесі подальшого історичного та ідеологічного розвитку перетворився на самобутній універсальний культурний концепт української релігійної картини світу.

Помітне посилення уваги до національної самобутності української культури актуалізує фундаментальні наукові дослідження, спрямовані на лінгвістичний аналіз явищ етнографії та культури, і відкриває перспективи подальших досліджень культурних концептів, вивчення яких сприяє формуванню комунікативної компетенції як українців, так і тих, хто вивчає українську мову як іноземну.

-
1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. – М., 1869. – Т. 3.
  2. Бочарова І.В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999.
  3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2007.
  4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 2005. – Т. 1–2.
  5. Дзюба І.М., Жуковський А.І., Романів О.М. Енциклопедія сучасної України: В 10 т. – К., 2006. – Т. 5.
  6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982–1989. – Т. 1–3.

7. *Ефремова Т.Ф.* Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: В 2 т. – М., 2000. – Т. 1.
8. *Ларіон митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег, 1965.
9. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 т. – Вінніпег, Торонто, 1964. – Кн. 1. – Т. 1 (Зимовий цикл).
10. *Лановик М.Б., Лановик З.Б.* Українська усна народна творчість – К., 2005.
11. *Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.* Толковый словарь русского языка / РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – М., 1999.
12. *Полина Г.В.* Мовна об'єктивація концепту *Бог* в англійському дискурсі XIV–XX ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2004.
13. *Преображенский А.Г.* Этимологический словарь русского языка: В 2 т. – М., 1959. – Т. 1.
14. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006.
15. *Скуратівський В.Т.* Дідух: Свята українського народу. – К., 1995.
16. *Словарь Академии Российской 1789–1794:* В 6 т. – М., 2002. – Т. 3.
17. *Словарь русского языка, составленный вторым отделением Императорской Академии наук:* В 12 т. – СПб., 1916. – Т. 4. – Вып. 9.
18. *Словарь русского языка:* В 4 т. / РАН. Институт лингвистических исследований; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М., 1999. – Т. 2.
19. *Словарь современного русского литературного языка:* В 17 т. – М.; Л., 1951. – Т. 2; 1956. – Т. 5.
20. *Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской Академии наук:* В 4 т. – СПб., 1851. – Т. 2.
21. *Словник синонімів української мови:* В 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К., 1999. – Т. 1.
22. *Словник української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко:* В 4 т. / НАН України. Інститут української мови. – К., 1996–1997. – Т. 1–4.
23. *Словник української мови:* В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 1970–1980. – Т. 1–11.
24. *Смирнов С.И.* Водокрещи // Материалы для истории крещенскихъ обрядовъ въ древней Руси. – СПб., 1900.
25. *Срезневский И.И.* Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. – СПб., 1893. – Т. 1.
26. *Срезневский И.И.* Дополнение к материаламъ для словаря древнерусского языка // Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. – СПб., 1912. – Т. 3.
27. *Степанов Н.П.* Народные праздники на Святой Руси. – СПб., 1899.
28. *Степанов Ю.С.* Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997.
29. *Толковый словарь русского языка:* В 4 т. / Под. ред. проф. Д. Ушакова. – М., 1996. – Т. 1.
30. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 2003. – Т. 1–2.
31. *Цапок О.М.* Мовні засоби репрезентації концепту КРАСА в поезії українських шістдесятників: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2004.
32. *Черных П.Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – М., 1999. – Т. 1.

**THE CONCEPT OF “VODOKHRESHCHE” IN THE RELIGIOUS
WORLD MAP AS A MEANS OF FORMING
COMMUNICATIVE COMPETENCE**

Natalija Plotnikova

H. S. Skovoroda National Pedagogical University of Kharkiv

This article describes the verbal representation of the concept “Vodokhreshche.” It assumes including information about the analyzed fragment of the conceptual person from the encyclopedic, etymological, cultural, explanatory and church dictionaries (the cultural aspect) and the definition of the peculiarities of its representation in language (the semantic aspect).

Key words: concept, religious map of the world, componential analysis, archisema, ethnographic synonyms.